

INSTITUCIONALNA PROMJENA - ČIMBENIK PRIVLAČENJA INVESTICIJA U ZEMLJAMA TRANZICIJE

Datum prijave: 06.05.2015.
Datum prihvaćanja: 29.05.2015.

UDK: 338.2+346
Pregledni rad

Dr.sc. Vesna Buterin

Sveučilište u Rijeci

Ekonomski fakultet

Ivana Filipovića 4, 51000 Rijeka, Hrvatska

Telefon: 051-355-111 Fax: 051-212-268 E-mail: vbuterin@efri.hr

SAŽETAK - Zbog sinergijskog djelovanja svaka pozitivna ili negativna institucionalna promjena može prouzročiti značajne promjene u društvu. S institucijama su usko povezani transakcijski troškovi odnosno troškovi svih sredstava koja su potrebna kako bi se obavila razmjena. Glavni zadatak institucija je smanjenje transakcijskih troškova čime one stvaraju okvir za jačanje produktivnosti i konkurentnosti, za investiranje te okvir za gospodarski rast. Institucionalna promjena nastaje kada sudionici u razmjeni odluče mijenjati dotadašnji sporazum zato što misle da će im to omogućiti povoljniju poziciju. U početku tranzicijskog procesa, gospodarstva i institucije bila su velikim dijelom određena višedesetljetnim načinom života, a svaka je tranzicijska zemlja odabrala svoj razvojni put. To je dovelo do različitog stupnja razvoja tranzicijskih država, od kojih su neke postale članice EU. Također je u tranzicijskim zemljama primjetna različita razina razvoja institucija koje djeluju na transakcijske troškove. Rezultat institucionalne reforme i institucionalnog razvoja je porast investicija koje utječu na gospodarski rast. Institucionalni čimbenici, kako ekonomski tako i politički imali su značajan utjecaj na privlačenje investicija, domaćih i stranih. K tome, uspješnost samog tranzicijskog procesa bila je snažno povezana s visinom investicija.

Ključne riječi: institucije, institucionalna promjena, investicije, tranzicijske zemlje

SUMMARY - Due to the synergic effect, any positive or negative institutional change may cause significant changes in society. With institutions are closely related transaction costs or costs of all resources that are needed in order to perform the exchange. The main task of the institutions is to reduce transaction costs which creates a framework for boosting productivity and competitiveness, investment and framework for economic growth. Institutional change occurs when participants in the exchange decide to change the former agreement because they think that this enables them better position. In the beginning of the transition process, economy and institutions were largely determined by the decades-old way of life, and each transition country has chosen its path of development. This has led to different stages of development in transition countries, some of which became EU members. In transition countries is, also, noticeable different levels of institution development what affects the transaction costs. The result of institutional reforms and institutional development is the increase in investments that affect economic growth. Institutional factors, both economically and politically had a significant impact on attracting investment, domestic and foreign. In addition, the success of the transition process has been strongly correlated with the amount of investment.

Keywords: institutions, institutional change, investment, transition countries

1. UVOD

Institucije predstavljaju pravila ponašanja u društvu, odnosno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije. S druge strane, institucionalna promjena nastaje kad sudionici razmjene odluče promijeniti dotadašnji ugovor radi postizanja boljih pozicija. Institucionalni okvir determinira visinu transakcijskih troškova u nekom društvu koji onda postaju temelj za određivanje mogućih pravaca razvoja tog društva. Loš institucionalni okvir putem visokih transakcijskih troškova dovodi do suboptimalne alokacije resursa što ima izravan negativni utjecaj na daljnje pravce razvoja. Tako postavljen sustav potom djeluje na dodatno urušavanje institucija što postaje sve veće ograničenje rasta i razvoja.

Jedan od najočitijih primjera važnosti institucija u novijoj europskoj povijesti može se pronaći u tranzicijskim procesima bivših socijalističkih zemalja. Te su zemlje u kratkom vremenu bile prisiljene promijeniti cjelokupni koncept svoje ekonomije i sustava poslovanja. Pri tome su neke od naslijeđenih

institucija imale značajan utjecaj na koncept razvoja. One su različito djelovale na gospodarski rast i razvoj, proces konvergencije Europskoj uniji te na daljnji razvoj institucija. Nakon više od dvadeset godina tranzicije neke su tranzicijske zemlje postale pogodno okruženje za poslovanje i privukle su domaće i strane investitore dok se u nekima poslovanje još uvijek u većoj ili manjoj mjeri odvija po principu poznanstava, uz prisutnu korupciju i traženje renti te uz visoke transakcijske troškove. Tamo gdje političke elite nisu imale dovoljno snažan poticaj da se odreknu svoje moći, princip traženja renti usporio je tranziciju i ekonomski rast i razvoj.

U sklopu navedene problematike moguće je definirati predmet istraživanja: istražiti i utvrditi relevantne značajke institucija sa stajališta transakcijskih troškova. Na temelju postavljenog predmeta istraživanja i sagledane problematike postavljena je hipoteza: na temelju saznanja o relevantnim značajkama institucija i njihovom razvoju te njihovom utjecaju na transakcijske

troškove, moguće je ustvrditi da institucionalna promjena ima izravan i mjerljiv utjecaj na investicije i gospodarski rast te na uspješnost tranzicijskog procesa. Pri tome treba imati na umu da su kanali putem kojih institucije djeluju na gospodarstvo brojni i višeslojni te da postoji čitav niz različitih čimbenika koje treba kod svake pojedinačne zemlje uzimati u obzir. U tom smislu svaka zemlja treba tražiti svoj put institucionalne promjene, prilagođen njenom naslijeđu, specifičnim makroekonomskim uvjetima i zatečenom stanju. Iskustva institucionalnih promjena uspješnih tranzicijskih zemalja ne mogu se jednostavno kopirati i prenijeti u neku drugu zemlju.

U radu se daje odgovor na pitanje važnosti institucionalne promjene za uspješnost tranzicijskih procesa i investiranje. Analiza uloge institucija, transakcijskih troškova i važnosti institucionalne promjene predočeni su u radu kroz četiri temeljne cjeline. Razmatranjem relevantnih značajki institucija i institucionalne promjene dan je osvrt na najznačajnija provedena istraživanja. Potom su analizirani važnost institucionalnog okvira za investicije i gospodarski rast i načini na koje je moguće izvršiti njegovo preoblikovanje te je istražena povezanost tako preoblikovanog institucionalnog okvira s povećanjem investicija u zemlji. Temeljem navedenoga izveden je zaključak o sveukupnom značaju institucionalne promjene za tranzicijske procese, investicije i gospodarski rast.

2. INSTITUCIJE I INSTITUCIONALNA PROMJENA - TEORIJSKE OSNOVE

Institucije su pravila ponašanja u određenom društvu, odnosno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije (North, 2003). One strukturiraju poticaje u ljudskoj razmjeni bilo da je riječ o političkim, socijalnim ili ekonomskim oblicima. Institucije smanjuju nesigurnost tako što daju strukturu svakodnevnom životu. Njihova je osnovna uloga da smanje neizvjesnost i omoguće predvidivost odluka privrednih aktera uspostavljanjem stabilne strukture ljudskih interakcija.

Institucionalna promjena nastaje u uvjetima kada sudionici u razmjeni, zbog promjene relativnih cijena, odluče mijenjati dotadašnji ugovor ili sporazum zato što misle da će im to omogućiti povoljniju poziciju. U takvoj će situaciji započeti ponovno pregovaranje o ugovoru. Mnogi će akteri uložiti sav svoj potencijal kako bi se formalne institucije, na državnoj razini, mijenjale u njihovu korist i to je moguće učiniti u relativno kratkom roku. Međutim, kada su u pitanju promjene neformalnih institucija, kao što su običaji, norme ponašanja i sl., potrebno je duže vremensko razdoblje u kojemu će promjena relativnih cijena dovesti do potpune erozije i zamjene različitim sustavom normi. S vremenom će se ta pravila promijeniti ili će se jednostavno zanemariti i neće se primjenjivati. U Tablici 1 daje se cjeloviti prikaz hijerarhijske strukture institucija sa primjerima, vremenom potrebnim za institucionalne promjene te njihovim učinkom. Različite hijerarhijske razine institucija međusobno su povezane. Viša razina nameće ograničenja nižoj razini, ali postoji i

povratna veza od niže razine prema višoj. Ovaj sustav klasifikacije pomaže u boljem razumijevanju institucionalne promjene i utjecaja institucije na rezultat. Ako se analizira međudjelovanje institucija i razvoja, onda vrsta institucija i razina operacionalizacije institucija ima veliki značaj i utjecaj.

North (1997) u svojim istraživanjima o institucijama navodi da razumijevanje institucionalnih promjena, prije svega, podrazumijeva prethodno poznavanje:

Osnovnih karakteristika institucija. Temeljna funkcija institucija jest da osigura stabilnost i kontinuitet smanjujući utjecaj učinka promjene relativnih cijena, a što omogućuje predvidivost ponašanja ekonomskih aktera. Nužna pretpostavka za postojanje efikasnog tržišta jesu takvi ekonomski i politički kanali razmjene koji omogućavaju ostvarenje vjerodostojnih ugovora. Ovi uvjeti se postižu uz pomoć složenih skupina ograničenja koja čine institucije putem pravila smještenih u hijerarhiju gdje promjena svake razine zahtijeva veće troškove od one prethodne. Neformalna ograničenja imaju čak veću važnost od formalnih, kada se radi o stabilnosti institucija. Međutim, važno je istaknuti da komponenta stabilnosti ne znači da su institucije nužno i efikasne i da utječu na gospodarski rast. Stabilnost predstavlja nužan preduvjet za složene ljudske interakcije, ali nije dovoljan uvjet za efikasnost.

• **Izvor institucionalnih promjena.** Promjene institucionalnog okvira potaknute su promjenama u percepciji ekonomskih aktera, koje mogu biti izazvane promjenama u relativnim cijenama ili promjenama u preferencijama.

TABLICA 1: HIJERARHIJSKA STRUKTURA INSTITUCIJA

Razina	Primjeri	Učestalost promjene	Učinak
Institucije povezane sa društvenom strukturom (razina 1)	Uglavnom neformalne institucije kao što su tradicije, društvene norme, običaji. Egzogene	Vrlo dugo vremensko razdoblje (10^2 i 10^3 godina), ali se mogu promijeniti i u vremenima šokova/križa.	Definira način na koji se društvo ponaša.
Institucije povezane sa pravilima igre (razina 2)	Uglavnom formalna pravila koja definiraju vlasnička prava i pravosudni sustav. Egzogene ili endogene	Dugoročno vremensko razdoblje (10 do 100 godina).	Definira ukupno institucionalno okruženje.

Institucije povezane sa "play of the game" (razina 3)	Pravila koja definiraju upravljanje privatnom strukturo m i ugovornim odnosima, npr. poslovni ugovori, narudžbe. Endogene	Srednjeročn o vremensko razdoblje (1 do 10 godina).	Vodi ka izgradnji organizacija.
Institucije povezane sa mehanizmim a alokacije (razina 4)	Pravila povezana s alokacijom resursa, npr. kontrola tijeka kapitala, trgovinski režim, sustav socijalnog osiguranja . Endogene	Kratkoročno vremensko razdoblje i kontinuiran o.	Prilagodba cijenama i outputu, potiče usklađivanje.

Izvor: Jutting, J. 2003, *Institutions and Development: a critical review*, WP No. 210, OECD Development Centre, str. 12, prema Williamson, O., E. 2000, *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*, *The Journal of Economic Literature*, 38, 3, str. 595-613

Povijesno gledajući, temeljne promjene u relativnim cijenama, kao što su promjene odnosa zemlje i rada, koje nastaju kao posljedica rasta ili pada stanovništva, bile su ključan izvor institucionalne promjene.

- **Nositelja promjena.** Nositelji promjena su politički ili ekonomski poduzetnici, odnosno organizacije. Poduzetnik i njegova organizacija će investirati u stjecanje znanja i vještina s ciljem povećanja profitabilnosti. Organizacije se razvijaju kako bi osigurale veću zaradu, a to će rezultirati njihovim nastojanjem da same utječu na oblikovanje institucionalnih ograničenja. To će činiti na dva načina: neizravno, putem maksimiziranja vlastitog profita, što će utjecati na promjene neformalnih ograničenja ili izravno, investiranjem u mijenjanje formalnih ograničenja.

- **Pravca promjena i ovisnosti o putu (*path dependance*).** Pravac i brzina institucionalnih promjena u velikoj su mjeri determinirani početnim stanjem. Budući da promjene neformalnih ograničenja daju stvarni legitimitet promjenama formalnih pravila, krajnji rezultat institucionalnih promjena nikad nije onakav kako je planiran u samom začetku promjena.

Institucionalna promjena je inkrementalan proces u kojem kratkoročne profitabilne prilike kumulativno oblikuju dugoročnu putanju promjene. Dugoročne

posljedice promjena često se događaju slučajno, bez namjere da se unaprijed planiraju, i to iz dva razloga: prvo, poduzetnici su rijetko zainteresirani za širi utjecaj posljedica, međutim, pravac njihovog investiranja utječe na granicu do koje će ulagati u širenje znanja, stimulirati ili destimulirati mobilnost čimbenika itd. Drugo, često se događa da postoji značajna razlika između namjeravanog rezultata i stvarnog rezultata. Do takve situacije dolazi upravo zbog ograničenih mogućnosti pojedinaca s jedne strane i kompleksnosti problema koji zahtijevaju rješenje, s druge strane.

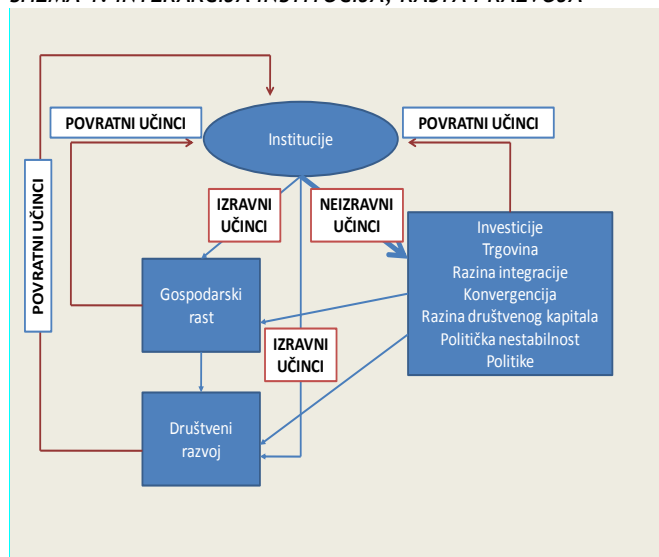
3. ZNAČAJ INSTITUCIONALNOG OKVIRA ZA INVESTICIJE I GOSPODARSKI RAST

Istraživanje koje su proveli Vijayaraghavan i Ward (2001) pokazuje da inicijativa neće biti moguća uz nedostatak odgovarajućih institucija. Jedan od načina kako institucionalni kapacitet utječe na ekonomske performanse je putem alokacije resursa i s tim povezanog djelovanja javnog sektora. U nedostatku institucionalnog kapaciteta dolazi do krive alokacije putem neučinkovitih izbora od strane javnog sektora. Nedostatak dobrih institucija može također dovesti i do neučinkovitih investicijskih izbora privatnog sektora. Istražujući razdoblje od 25 godina za 43 države zaključuju da je sigurnost vlasništva najvažnija institucionalna determinanta te da sigurno vlasništvo omogućuje inicijativu, učinkovitu alokaciju investicija i učinkovito korištenje kapitala. Nadalje, zaključuju kako veća razina državne potrošnje negativno djeluje na rast, ali ona nije uvijek u izravnoj vezi s veličinom državnog aparata, nego je u vezi s učinkovitošću i kvalitetom vlade.

Nobelovac North (2003) tvrdi da je nesposobnost društava da osigura djelotvornu i jeftinu provedbu ugovora najvažniji uzrok povijesne stagnacije i nerazvijenosti zemalja Trećeg svijeta. Loš institucionalni okvir će rezultirati ne samo visokim troškovima transakcije nego će neučinkovita i loše definirana vlasnička prava rezultirati primjenom tehnologija za koje se koristi malo fiksnog kapitala te koje ne zahtijevaju dugoročne sporazume. Bruto investicije u dugotrajnu imovinu bit će male te će i tvrtke najčešće biti male, osim onih kojima upravlja ili koje štiti vlast. Visoke transakcijske troškove dodatno će povećavati korupcija. Za promjenu ekonomskih performansi potrebno je promijeniti institucionalni okvir. Institucionalni okvir odredit će smjer stjecanja znanja i vještina, a taj će smjer biti presudni čimbenik koji će odrediti dugoročni razvoj zemlje.

Shema 1 prikazuje kako institucije djeluju na gospodarstvo i zemlju u cjelini te povratni utjecaj na razvoj institucija.

SCHEMA 1: INTERAKCIJA INSTITUCIJA, RASTA I RAZVOJA

Izvor: Jutting, J.: *Institutions and Development: a Critical Review*, op. cit., str. 20, obradila doktorandica

Institucije imaju snažan učinak na komponente kao što su razvoj trgovine, investicije, razinu integracije, konvergenciju, razinu društvenog kapitala u zemlji, promjene u političkoj stabilnosti, makroekonomske politike (...). Ukoliko je taj učinak pozitivan, razvoj svake od tih komponenti djelovat će pozitivno na gospodarski rast te na cjelokupni društveni razvoj. Ako je učinak institucija na razvoj navedenih komponenti negativan, ograničavajući, to će se isto tako odraziti na gospodarski rast i razvoj. Razvojem komponenti koje djeluju na rast i razvoj, učinak institucija snažan je ali neizravan.

Institucije i same izravno djeluju na gospodarski rast snižavanjem transakcijskih troškova te osiguravanjem provedbe ugovora. Povratno to dovodi do daljnjeg jačanja institucija, s time da će veći gospodarski rast i brži razvoj djelovati na razvoj dobrih institucija dok će gospodarska i društvena stagnacija djelovati na negativne institucije te time dodatno pogoršati odnose.

4. PROCES PREOBLIKOVANJA INSTITUCIONALNOG OKVIRA

Zemlje bivšega socijalističkoga sustava u kratkom su vremenu bile prisiljene promijeniti cjelokupni koncept svoje ekonomije i sustava poslovanja. Pri tome su neke od naslijeđenih institucija imale značajan utjecaj na koncept razvoja. Naslijeđene različite institucije različito su djelovale na razvoj, proces konvergencije Europskoj uniji te na daljnji razvoj institucija.

4.1. Ovisnost o prijašnjem putu

Na jednoj promidžbenoj poruci poznatog europskog avioprijevozničkog poduzeća dugo je stajao natpis: *In Eastern Europe one must have good connections*. U prijevodu bi to značilo da je u Istočnoj Europi bilo potrebno imati dobre veze. Ovaj duhoviti reklamni slogan kojim je aviokompanija željela pokazati da ima dobru zračnu povezanost s tranzicijskim zemljama

zapravo otkriva kakva je nekad bila percepcija o institucijama u bivšim socijalističkim zemljama.

Tranzicijske se zemlje razvijaju, zajedno s njima i njihove institucije i postoji interakcija razvoja zemalja i institucija. Neke su tranzicijske zemlje postale pogodno okruženje za poslovanje i privukle su strane investitore dok se u nekima poslovanje još uvijek u većoj ili manjoj mjeri odvija po principu poznanstava, uz prisutnu korupciju i traženje renti te uz visoke transakcijske troškove.

Zemlje bivše planske ekonomije Središnje i Istočne Europe te neke azijske zemlje pokrenule su tranziciju i reformske procese, nastojeći promijeniti čitav ekonomski sustav i uspostaviti poticajno okruženje koje će dovesti do boljih ekonomskih performansi i ekonomske učinkovitosti. U tom smislu, za tranziciju u bivšim državama planskih ekonomija može se reći da je to proces preoblikovanja institucionalnog okvira (Rasier, 2003).

Na proces preoblikovanja institucionalnog okvira i njegovu uspješnost snažno je utjecalo naslijeđe traženja renti. Tamo gdje političke elite nisu imale dovoljno snažan vanjski poticaj da se odreknu svoje moći, princip traženja renti tranziciju je usporio.

Naslijeđene neformalne institucije također imaju utjecaj na preoblikovanje institucionalnog okvira odnosno na tranzicijske procese. Tako npr. u Rusiji, bivšoj sovjetskoj republici, bez obzira na neučinkovitu ali jaku državu, siva je ekonomija bila vrlo važan dio gospodarskog sustava. Još i prije formalnog raspada SSSR-a, država je izgubila značajan stupanj kontrole nad raspodjelom bogatstva i najviše se bavila podjelom renti među dužnosnicima i službenicima. Sivo tržište nastavilo je funkcionirati i u novim okolnostima, a javne su se službe i dalje bavile pitanjima stjecanja osobnih dobiti. Kontinuirano odsustvo pouzdane primjene zakona u Rusiji omogućilo je i velike mogućnosti za stjecanje profita zaštitarskim poduzećima koja su umjesto države osiguravala provedbu ugovora, a koja su bila povezana s bivšim ili aktivnim policajcima ili članovima KGB-a. Naslijeđe neučinkovite države i upotrebe javnih položaja za osobne dobitke generiralo je visoke transakcijske troškove što i danas snažno utječe na ekonomsku situaciju Rusije i mnogih država bivšeg Sovjetskog saveza. Godine 1993., 83% nove političke elite i 53% nove gospodarske elite u Rusiji činili su bivši članovi komunističke partije (Rasier, 2003).

Istodobno, u Poljskoj u kojoj je tranzicija bila uspješnija postojalo je drugačije institucionalno naslijeđe. Godine 1993., 30% nove političke elite i 57% nove gospodarske elite činili su bivši pripadnici komunističke partije. Dok su u domeni gospodarstva u obje promatrane zemlje postojali umreženi partijski odnosi, u Poljskoj se partijske mreže više nisu mogle oslanjati na političku podršku. Nadalje, u Poljskoj je u startu postojala snažna privatna inicijativa: poljoprivreda nikada nije ni bila kolektivizirana, a privatni sektor je činio oko 35% BDP-a već na samom početku tranzicije, što je činilo dobre temelje za brzo širenje novog privatnog

sektora. Zbog svega toga, naslijeđene poljske institucije nisu pridavale toliku važnost sivom tržištu i pružile su dobru polaznu osnovu za iskorištavanje novih zakonskih mogućnosti u ranim devedesetim godinama prošloga stoljeća. Za razliku od ruskog primjera gdje je bio negativan utjecaj naslijeđa na tranzicijske procese, tranzicija u Poljskoj uspješnija je bila zahvaljujući, između ostaloga, povoljnom institucionalnom naslijeđu.

Konačno, u Poljskoj je postojao veliki stupanj povjerenja u novu političku elitu koja je potekla iz pokreta Solidarnost, a koju su činili pripadnici zanatskog i trgovinskog sindikata. Politika koju su provodili spriječila je pad realnih plaća i bila je popraćena dobrim političkim i gospodarskim učinkom pa se povjerenje u vladu i vladine institucije povećalo. Društveno povjerenje koje je pokret Solidarnost dobio povećalo je javni pritisak na efikasnost upravljanja što je ograničilo mogućnosti rentijerskog ponašanja pojedinih pripadnika nove političke elite.

Političke elite koje se drže pravila igre, razina naslijeđenog institucionalnog stanja i visoki stupanj društvenog povjerenja ključni su za uspjeh tranzicijskog procesa. Na društveno povjerenje tranzicijske vlade mogle su utjecati samo neizravno, putem formalnih institucionalnih reformi koje su sputavale državne dužnosnike i pripadnike gospodarske elite u neprihvatljivom ponašanju kod privatizacijskih procesa te ograničavale mogućnosti za traženje renti i korupcije kod javnih službi. Rezultat dobrih političkih performansi ogledao se u smanjivanju transakcijskih troškova te posljedično, u povećanoj ekonomskoj učinkovitosti. Premda ne postoji univerzalni recept koji bi sve tranzicijske zemlje mogle primijeniti, odnosno kojega bi mogle primijeniti sve zemlje koje se nalaze pred izazovom institucionalne reforme, može se reći da su dva vrlo bitna čimbenika na koja vlade mogu utjecati:

- razina povjerenja stanovnika države, i
- poduzimanje formalnih institucionalnih reformi koje povećava efikasnost javnog upravljanja.

Jedno utječe na drugo, tj. formalne institucionalne reforme koje poboljšavaju upravljanje povećat će razinu povjerenja što će kasnije olakšati razvoj daljnjih formalnih i neformalnih institucija.

4.2. *Institucionalna konvergencija tranzicijskih zemalja i Europske unije*

Proces prilagodbe tranzicijskih zemalja tržištu Europske unije predstavljao je pokušaj što bržeg prevladavanja razlika u razvoju tržišta. Budući da je za normalno funkcioniranje tržišta nužna sigurnost provedbe ugovora, vladavina prava i zaštita prava vlasništva, ključnu ulogu imale su institucije koje je u tranzicijskim zemljama trebalo dovesti na razinu prihvatljivu Europskoj uniji. Približavanje komplementarnih institucionalnih sustava radi njihove potpune integracije naziva se proces institucionalne konvergencije (Budak i Sumpor, 2009:179). Niti u samoj Europskoj uniji konvergencijski proces nije do kraja završen nego kontinuirano traje jer i dalje postoje asimetrije u učinkovitosti i razvoju uzrokovane znatnim razlikama u institucionalnim okvirima (Torok i Vaitsos, 2004).

Budući da uspjeh međunarodnih integracija zahtijeva konvergentni institucionalni okvir, bivše socijalističke zemlje u želji da se približe europskim integracijama, trebale su proći proces prilagodbe svojih institucija. Pri tome je put kojim su prolazile bio lakši ili teži, ovisno o specifičnostima svake pojedine zemlje. U nekim državama je bivši sustav zamijenjen novim sustavom putem političkih i ekonomskih reformi koje su bile više revolucionarne nego što su bile evolutivnog karaktera i stare su institucije donekle brzopletu zamijenjene novima koje su bile manjkave i neodgovarajuće. To je u skladu s razmišljanjima da nije dobro usvajati i kopirati tuđe institucionalne okvire nego da bez dvojbi treba preuzeti ono što je dobro, a da o svemu ostalome treba promisliti i štititi domaće ekonomske interese.

Tranzicija je dovela do početnog ekonomskog šoka i do recesije koja je uzrokovala zamjetne padove BDP-a. Primjerice, u Ukrajini je u razdoblju od 1992. do 2002. BDP per capita pao za 63% (Beck i Leaven, 2005). U takvim je okolnostima podrška javnosti padala i proces konvergencije je bio otežan, a u nekim zemljama ni do danas nije dovršen. Uglavnom su zemlje Centralne i Istočne Europe bile uspješnije u procesu prilagodbe, uspješnije su provele reforme i danas se njihov institucionalni okvir uklapa u okvir Europske unije, premda neke razlike i dalje postoje.

Međunarodni sporazumi imali su vrlo važnu ulogu kod zemalja koje su 2004. godine petim proširenjem primljene u EU (uz Maltu i Cipar primljene su i tranzicijske države: Češka, Estonija, Latvija, Litva, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija) jer su vlade prema inozemstvu morale pokazati da su odgovorne i da im je stalo do poštivanja odredbi sporazuma. U tom smislu Europska unija bila je od velike važnosti u osiguravanju svojevrsnog vanjskog uporišta za financijski i gospodarski razvoj te za uspješan proces konvergencije. Sam proces pridruživanja djelovao je na uklanjanje domaćih političkih barijera i ograničenja u zemljama Središnje i Istočne Europe. Pritisak za usvajanje i primjenu kriterija za članstvo u Uniji te konsenzus o pridruživanju bili su određujući za primjenu vladavine prava i za razvoj konvergentnog institucionalnog okvira.

Datum posljednjeg proširenja Europske unije i primanja Hrvatske u članstvo izravno je zavisio o procesu institucionalne konvergencije u Hrvatskoj. Budući da je zadovoljavanje konvergencijskog koncepta bio uvjet, ali ne i dovršen proces, dostignuta razina konvergencije zapravo bi trebao biti jedan od koraka u ubrzanom razvoju institucija u Hrvatskoj. Za očekivati je da će Hrvatska sa započetim razvojem nastaviti, da će učiniti dodatne napore u procesu konvergencije te da će njeni proizlazeći gospodarski rezultati također biti mjerljivi u razdoblju koje slijedi. Međutim, u činjenju tih napora prema institucionalnoj konvergenciji nikako se ne bi smjelo zaboraviti pitanje realne konvergencije. Institucionalna konvergencija ne smije biti cilj sam za sebe, nego

ona mora biti sredstvo postizanja boljih uvjeta poslovanja i u konačnici boljeg ekonomskog i društvenog rasta Hrvatske.

4.3. Promjena institucija i tranzicijski proces

Postojala su dva glavna gledišta kako najbolje provesti tranziciju: šok terapija ili postupna promjena (Stiglitz i Godoy, 2006). Zagovornici šok terapije inzistirali su na što bržem postizanju ekonomske strukture slične tržišnim ekonomijama tvrdeći da će to donijeti dobro svim stanovnicima te da je najbolji način da se takva ekonomska struktura postigne, liberalizacija i što je moguće brža privatizacija. Nisu naglašavali važnost institucija, uključujući pravnu i financijsku infrastrukturu, ili ako jesu, tvrdili su da je brza privatizacija najbolji način da se postigne tražena razina institucionalnog razvoja jer će se stvoriti politička i ekonomska potražnja za tim institucijama. Smatrali su da se država ne treba miješati u ekonomske aktivnosti poduzetnika, proizvođača i potrošača, već da im treba omogućiti privatno vlasništvo koje će potaknuti ostvarivanje njihovih interesa. Prema takvom konceptu, njihova međusobna konkurencija na slobodnom tržištu trebala je istovremeno dovesti ne samo do ostvarivanja njihovih privatnih ekonomskih interesa nego i do ostvarivanja općih društvenih interesa neovisno o njihovim željama (Medić i Marić 2013:9) Međutim, postoje važni preduvjeti koji se moraju zadovoljiti prije nego što bi privatizacija mogla doprinijeti gospodarskom rastu. Istina je da je dobar dio državnih poduzeća trebalo restrukturirati, a privatizacija je izgledala kao djelotvoran način da se to postigne, ali privatizacija je trebala biti dio sveobuhvatnih programa koji su za cilj trebali imati stvaranje novih radnih mjesta paralelno s neizbježnim zatvaranjem radnih mjesta koje je bilo posljedica privatizacije. Ti programi trebali su uključivati donošenje odgovarajućih makroekonomskih odluka koje bi doprinijele otvaranju novih radnih mjesta, poput snižavanja kamatnih stopa. Privatizacija, odnosno privatno vlasništvo, trebalo je smanjiti pojavu traženja renti ali je u brojnim zemljama imala upravo suprotan učinak. Naime, iste političke elite koje su se putem državnih poduzeća bavile traženjem renti došle su u poziciju da provedu privatizaciju, shvativši da prodajom državnih poduzeća po cijeni znatno nižoj od tržišne mogu odjednom ostvariti značajno veću rentu. Stoga su brojni procesi namještenih privatizacija bili osmišljeni upravo tako da se što više povećaju iznosi koje vladini ministri mogu prisvojiti, a ne da se povećaju iznosi koji će otići u državne riznice ili da se povećaju ukupna učinkovitost tranzicijskih gospodarstava. Pretpostavljalo se da će jednom kad jasno budu utvrđena vlasnička prava, novi vlasnici osigurati da se imovinom učinkovito upravlja te da će se na dugi rok stanje poboljšati. Međutim, bez odgovarajućeg institucionalnog okvira novi su vlasnici imali motivaciju imovinu rasprodati, a ne je iskoristiti kako bi održali i proširili proizvodnju. Pretpostavka da će razvoj tržišta i tržišnih ustanova i mehanizama sam po sebi rješavati sve probleme tranzicijskog restrukturiranja odnosno privatizacije pokazala se pogrešnom. Razlog tome leži u nedostatku institucionalnog okvira koji nije u dovoljno

mjeri postojao u tranzicijskim zemljama. To je dovelo do većih tranzicijskih troškova u smislu velikog pada proizvodnje, zaposlenosti, životnog standarda i društvenog blagostanja u cjelini te do većih društvenih tenzija nego što je to objektivno bilo potrebno. (Veselica i sur., 2001:131).

Nadalje, u brojnim je zemljama pretjerana štedljivost imala negativan utjecaj na rast. Uspješni gospodarski programi zahtijevaju da se pažljivo odredi slijed odnosno poredak i brzina reformi. Ako se, primjerice, tržišta preuranjeno otvore za konkurenciju, prije nego što su uspostavljene snažne financijske institucije, radna mjesta će se uništiti brže nego što će se moći stvoriti nova (Stiglitz, 2004). Takav pristup razorio je sustav postojećih veza i odnosa između postojećih poduzeća i okoline što je potom uvjetovalo njihove slabije performanse (De Melo i sur., 1997).

Primjerice, u Rusiji je šok terapija izazvala velike transakcijske troškove. U toj državi su cijene nakon ukidanja kontrole porasle za 250 posto dok su plaće porasle za 50 posto. U trenutku oslobođanja cijena ruskim gospodarstvom dominirali su monopoli tako da je manjina ostvarila izvanredne dobitke dok je većina naroda izgubila. Procjenjuje se da je zbog liberalizacije cijena prve godine u Rusiji došlo do pada životnog standarda za 50 posto. Šok terapija u Rusiji podrazumijevala je i privatizaciju koja je donijela koristi povlaštenoj manjini dok je većina građana prodavala svoje dionice kako bi došli do gotovine potrebne za život. Treća komponenta šok terapije u Rusiji podrazumijevala je uravnotežen državni proračun i stabilizaciju javnih financija što je dovelo do nedostatka novca i oštrog smanjivanja industrijskih subvencija. Može se reći da je šok terapija u Rusiji rezultirala vrlo visokim društvenim troškovima: porasla je nezaposlenost, životni standard snažno je pao, većina stanovništva je osiromašena dok je dio stanovništva zapao u krajnju bijedu, a kriminal se povećao do neslučenih razmjera. Smanjila se industrijska i poljoprivredna proizvodnja te posljedično stopa nataliteta i očekivano trajanje života (Gray, 2002).

Slično je bilo i u Hrvatskoj gdje se očekivalo da će zbog veće učinkovitosti privatnog vlasništva nad društvenim i državnim, samom privatizacijom biti riješen problem niske učinkovitosti hrvatskog gospodarstva. Tako postavljen proces privatizacije učinio je ostale ciljeve kao što su ulaganja u modernizaciju proizvodnje, zadržavanje postojeće zaposlenosti i njeno povećavanje, razvojne planove poduzeća i slično, koji su trebali biti najvažniji kriterij kupovine - sekundarnima. Na taj način privatizacija je postala sama sebi svrhom, bez provjeravanja osobnih sposobnosti i financijskih mogućnosti kupaca da plate kupovinu legalno stečenim sredstvima te održe i razviju poduzeća, čime je otvoren put u devastaciju hrvatskog gospodarstva (Družić, 2007).

S druge strane, zagovornici postupnih promjena su se brinuli da će bez institucionalne infrastrukture, koja se može samo postupno izgraditi, privatizacija prije dovesti do pljačke

imovine nego do stvaranja bogatstva. Brinuli su se ne samo da će se narušiti ekonomska dinamika nego i da brza privatizacija može dovesti do velike koncentracije bogatstva te da će novi bogataši iskoristiti moć za razvoj političkih institucija koje će politiku usmjeriti u pravcu koji će sačuvati njihova bogatstva i monopole. Pokazalo se da su rezultati šok terapije u najmanju ruku dvojbene te da je taj pristup zemljama uglavnom donio vrlo slab gospodarski rast i blokadu daljnjih reformi.

U tablici 2 prikazan je BDP per capita za odabrane tranzicijske zemlje. Do 1995. godine Češka, Slovačka, Mađarska i Poljska uspjele su ostvariti zapaženi rast u odnosu na 1990. godinu. To su zemlje čiji je BDP per capita 2010. godine višestruko viši nego što je bio godine 1990. Rast Hrvatske, Bugarske i Slovenije u isto je vrijeme bio značajno niži, ali treba imati na umu da se u Hrvatskoj vodio rat, a da je Slovenija u odnosu na druge zemlje imala relativno visok BDP per capita pa su manje stope rasta razumljive.

Nedugo nakon vala promjena političkih režima, tranzicijske su se zemlje susrele s novim, neočekivano neugodnim valom: velikim padom proizvodnje. Neke su se zemlje, poput Češke i Poljske ipak vrlo brzo konsolidirale i već 1992. i 1993. uspjele ostvariti pozitivnu stopu gospodarskog rasta, dok su neke poput Rusije i Ukrajine, tek 1996. zaustavile gospodarski pad. Kao razlozi razlika u gospodarskom rastu među tranzicijskim zemljama navode se razlike koje su potekle iz naslijeđa odnosno pojedinačnih početnih uvjeta, različitih tranzicijskih politika - šok terapije ili postupnog razvoja institucija, politika liberalizacije te drugi čimbenici koji su djelovali na nastanak i povećanje institucionalnih razlika. Početni uvjeti nisu izravno utjecali na rast, ali su uvelike odredili stupanj i brzinu reformi koje su vlade poduzimale te su zato bitni (Havrylyshyn i van Rooden, 2000).

TABLICA 2: BDP PO STANOVNIKU ZA ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE, STALNE CIJENE, USD 1990.

Red. broj	Tranzicijska država	1990.	1995.	Indeks 95/90	2000.	Indeks 00/90	2010.	Indeks 10/90
1	Češka	3.366	4.737	141	4.478	133	11.699	348
2	Slovačka	2.218	4.169	188	4.323	195	10.299	464
3	Mađarska	3.186	3.906	123	3.685	116	8.241	259
4	Poljska	1.693	3.192	189	3.613	213	7.883	466
5	Estonija	3.193	2.682	84	3.361	105	9.199	288
6	Latvija	2.788	1.844	66	2.678	96	6.864	246
7	Litva	2.481	1.927	78	2.650	107	7.011	283
8	Bugarska	2.377	1.378	58	1.299	55	4.056	171
9	Rumunjska	1.650	1.385	84	1.339	81	4.834	293
10	Slovenija	8.699	9.319	107	8.148	94	14.653	168
11	Hrvatska	5.185	4.182	81	3.944	76	8.820	170

Izvor: Izračun autorice prema: *The World Bank*, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4> (12.02.2012)

Proizvodni kolaps s kojim su se susrele bivše socijalističke zemlje na početku tranzicijskog procesa bio je praćen isto tako velikim institucionalnim kolapsom. Suprotno očekivanjima, u zemljama Srednje i Istočne Europe te bivšeg Sovjetskog Saveza umjesto prosperiteta došlo je do naglog pada investicija. Gledajući s vremenske distance, u situaciji kada su proračunski prihodi država bili mali te uz poslovno i gospodarsko okruženje koje je tek počelo poprimati oblike, to je bila prilično predvidljiva situacija. Pravna ograničenja, nepodesna poslovna klima, komplicirano dobivanje dozvola i komplicirane procedure te rizici vezani s političkim okruženjem glavni su uzroci. Ali, neke od tih zemalja pristupile su izgradnji institucija i institucionalnoj reformi radije nego radikalnoj, šok terapiji i zato se danas nalaze u bitno drugačijoj situaciji. Jednom pokrenute ozbiljne reforme, privukle su investitore koji su donijeli ne samo svježi novac nego i menadžerske vještine, tržišna znanja uključujući i pristup novim tržištima, znanja o financijama te pristup novoj tehnologiji. Te su investicije bile koncentrirane na nekoliko zemalja koje su tranzicijskim procesima potaknule razvoj dobrih institucionalnih uvjeta (Hare, 2001).

5. INVESTICIJE KAO REZULTAT INSTITUCIONALNE PROMJENE

Gospodarski rast ne čine institucionalne razlike same po sebi nego su one uvjet i sredstvo od kojega država i stanovništvo može imati koristi, a rast dolazi tek kao posljedica i rezultat. Investicije se pojavljuju kao jedan od rezultata institucionalnog razvoja. Danas je među tranzicijskim zemljama prisutan veliki jaz

kvalitete institucija. Neke su zemlje postigle institucionalnu kvalitetu koja je u nekim područjima veća i od one u razvijenim zemljama, a neke su i danas na institucionalnom začelju. Već 2008. godine Latvija, Češka i Mađarska imale su bolje uvjete za poslovanje, mjereno Heritage Foundation indeksom ekonomskih sloboda, nego Francuska i Portugal, dok su iste godine Rusija, Bjelorusija i Turkmenistan na 136., 147. i 152. mjestu od 157 zemalja (Dang, 2009).

Rezultat institucionalne reforme i institucionalnog razvoja je porast investicija koje utječu na gospodarski rast. Proučavajući gospodarstva tranzicijskih zemalja u razdoblju od 1990. do 2007., Dang (2009) je dokazao da su institucionalni čimbenici, kako ekonomski tako i politički imali značajan utjecaj na privlačenje investicija, domaćih i stranih. K tome, uspješnost samog tranzicijskog procesa bila je snažno povezana s visinom investicija.

U uvjetima s niskom razinom investicija, restrukturiranje izaziva šokove koji se nemaju čime amortizirati. Zato zemlje koje zbog svojih institucionalnih uvjeta nisu uspjele privući investicije nisu mogle dosljedno provoditi tranzicijsku politiku niti restrukturirati poduzeća i gospodarstvo što je dovelo do još većeg institucionalnog zaostatka, još veće državne potrošnje, održavanja gubitaških poduzeća, razvoja klijentelizma i traženja renti te do sve većih transakcijskih troškova i konačno, do još niže razine novih investicija. U takvim situacijama došlo je do stranih ulaganja koja se nisu ogledala u izgradnji novih kapaciteta nego u kupnji već postojećih poduzeća, a novac se umjesto na razvojne projekte trošio na tekuću potrošnju i zadovoljavanje klijentelističkih potreba. Takve su prodaje vrlo često bile netransparentne i obilježene javnom sumnjom i aferama.

S druge strane, zemlje poput Češke, Slovačke i Mađarske koje su provodile konzistentnu tranzicijsku politiku i razvile svoj institucionalni okvir, uspjele su aktivirati domaću štednju u investicijski proces te su privukle i strane investitore. Investicije su dale snažan zamah razvoju i učinkovitosti. Bez investicija se nije mogao ostvariti rast, ali što je još važnije, investicije su dovele do tzv. kreativne destrukcije koja je istovremeno povećavala proizvodne kapacitete i povećavala učinkovitost. Za rast u tranzicijskim zemljama investicije su bile vrlo važne već i stoga što je tamo bilo potrebno restrukturirati gospodarstvo na način da se ostvari pomak s planske ka tržišnoj ekonomiji.

Investicije osim toga potiču proces rasta inovacija. Uz investicije se uvijek povezuje i transfer znanja pa je uloga institucija za pozitivnu inovacijsku klimu vrlo bitna. Naime, niska razina inovacijske aktivnosti djeluje ograničavajuće na primjenjivost transferiranog znanja. S druge strane, pokazalo se da inovacijska aktivnost i rast produktivnosti s time povezan, kao popratnu posljedicu imaju povratni utjecaj na razvoj institucija te na brzinu konvergencije (Kolasa, 2005). Približavanje srednjeeuropskih zemalja Europskoj uniji, potpisivanje mreže pristupnih sporazuma te najava proširenja Unije novim, punopravnim članicama, bili su dodatni poticaj investitorima.

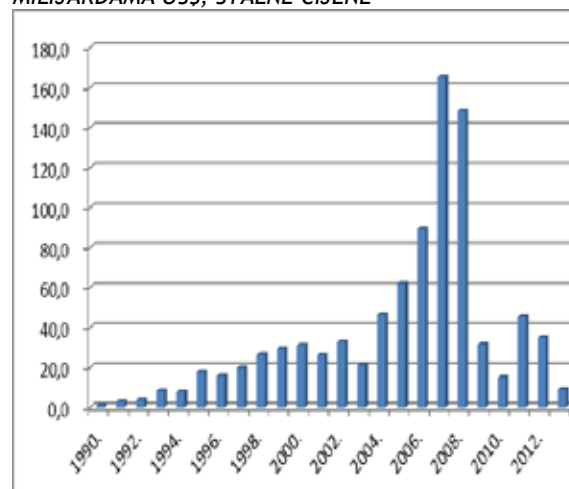
Razvoj institucija imao je presudan utjecaj na privlačenje investicija kako domaćih tako i stranih koje su djelovale kao važan čimbenik razvoja. Rast investicija iz stranih zemalja bio je ključan za povećanje bruto investicija u dugotrajnu imovinu (gross fixed capital formation - GFCF) što je rezultiralo većim gospodarskim rastom. Za tranzicijske zemlje koje ne raspolažu prirodnim bogatstvima koje su mogle izvoziti ili kojima nije bila ostala značajna imovina za privatiziranje, stvaranje je investicijske klime i porast investicija bio dobar način kako postići povećanje bruto investicija u dugotrajnu imovinu (Krkoska, 2001).

Do početka tranzicije, u bivšim je socijalističkim zemljama bilo malo stranih ulaganja zbog politike koja je obeshrabrivala strane investitore i postavljala razne administrativne barijere ulasku stranog kapitala, ali i zbog nesigurnog investicijskog okruženja. Centralno-planski sustav i administrativno određene cijene i plaće tvorili su okolinu koja je uvelike ograničavala manevarske mogućnosti potencijalnih stranih ulagača (Johnson, 2006). Putem povećane investicijske aktivnosti i njene efikasnosti, očekivalo se da će i stopa rasta gospodarstva također porasti. Od stranih investicija očekivalo se da doprinesu povećanoj investicijskoj učinkovitosti jer su osim kapitala donosile i novu tehnologiju i nova znanja (Botrić i Škuflić 2005:365).

Grafikon 1 prikazuje zbrojene iznose izravnih stranih investicija u odabrane tranzicijske zemlje tijekom godina. Podaci se odnose na neto priljev novca, odnosno priljev umanjen za odljev do kojega dolazi zbog repatrijacije kapitala, vraćanja zajmova ili reinvestiranja profita izvan zemlje.

Podaci su izraženi u američkim dolarima, a radi postizanja preciznije usporedivosti podataka iznosi su preračunati u stalne cijene. Nakon političkih promjena, izravne strane investicije porasle su s 1,05 milijardi dolara u 1990. na 17,9 milijardi dolara 1995. godine.

GRAFIKON 1: NETO PRILJEV FDI U ODABRANE TRANZICIJSKE ZEMLJE OD 1990. DO 2013. G., U MILIJARDAMA US\$, STALNE CIJENE

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>, (2.7.2014), izračunala i obradila autorica

Uz manje oscilacije, do 2000. godine iznos je narastao na 31,1 milijardi dolara, kada dolazi do stagnacije zbog svjetskog pada izravnih stranih investicija koji je trajao do 2003. Za razliku od svijeta u cjelini, u tom razdoblju u promatranim tranzicijskim zemljama iznosi nisu padali nego oscilirali što se može pripisati pojačanoj investicijskoj aktivnosti zbog tada već izglednog proširenja Europske unije na dio tranzicijskih zemalja. Godine 2004. počinje značajni rast koji ima svoj vrhunac 2007. godine i na kojega nije utjecao pad svjetskih FDI za 29% godine 2005. (Brady, 2009). Proces pristupanja Rumunjske i Bugarske koji je okončan 2007. godine doprinio je da se FDI u njima gotovo udvostruče: s 12,8 milijardi dolara 2005. na 26,6 milijarde 2007. Nagli pad izravnih stranih investicija koji je uslijedio nakon 2008. povezan je s globalnom financijskom krizom, ali za razliku od ranijih godina, pad se sada jače odrazio na tranzicijske zemlje. Naime, dok je 2009. godine iznos izravnih stranih investicija u svijetu pao za oko 42%, odnosno s 1,7 trilijuna dolara 2008. g. na 1 trilijun 2009. g., u tranzicijskim je zemljama taj pad bio veći od 76,7% - sa oko 137,5 milijardi dolara 2008. g., na oko 32,0 milijardi dolara 2009. g., (The Economic Times, 2010). Izravne strane investicije u tranzicijskim zemljama u kriznoj 2009. i 2010. godini, najvećim su dijelom bila preuzimanja i kupnje, odnosno brownfield investicije. Godine 2009. u Mađarskoj, Latviji i Sloveniji po prvi put se javljaju negativne vrijednosti neto priljeva FDI. Najbolje znakove oporavka već od 2009. g. pokazuje Češka koja je sa svojom izvozno orijentiranom industrijom, ostvarila koristi od oporavka njemačkog gospodarstva.

U grafikonu 2 po državama su prikazani kumulativni iznosi izravnih stranih investicija za odabrane tranzicijske države.

Najviše izravnih stranih investicija privukle su Češka, Mađarska i Poljska. Privlačenje izravnih stranih investicija bila je svojevremeno ključna komponenta njihovih nacionalnih strategija. Vlade tih zemalja službeno su ohrabrivale strane investitore i osigurale su značajne olakšice stranim kompanijama, poput poreznih oslobođenja, carinskih povlastica, poboljšanja infrastrukture te izravnih potpora. Nužan uvjet uz sve te povlaštene uvjete bilo je povoljno institucionalno okruženje koje su vlade tih država od početka tranzicije intenzivno stvarale. Ali, pozitivni učinci izravnih stranih ulaganja nisu bili ograničeni samo na poduzeća na koja su se ta ulaganja odnosila, nego su se odnosili i na brojna druga domaća poduzeća koja su imala koristi od znanja stranih investitora u području tehnologije i marketinga.

U Poljskoj su strane investicije postale najčešći oblik dotoka kapitala koji je bio potreban za stabilizaciju i gospodarski rast kroz tranzicijsko razdoblje. Može se reći da je uspješni model tranzicije u Poljskoj bio značajno obilježen razvojem privatnog sektora. Prema jednom istraživanju, izravnim stranim investicijama pripisuje se doprinos od 39% stopi gospodarskog rasta u prvim godinama tranzicije, od 1991. do 1995. (Zakharov i Kušić, 2003). Podaci u tom istraživanju odnose se isključivo na poljsko gospodarstvo, ali spoznaje mogu biti korisne i drugim tranzicijskim zemljama, osobito onima kod kojih tranzicijski proces još nije dovršen.

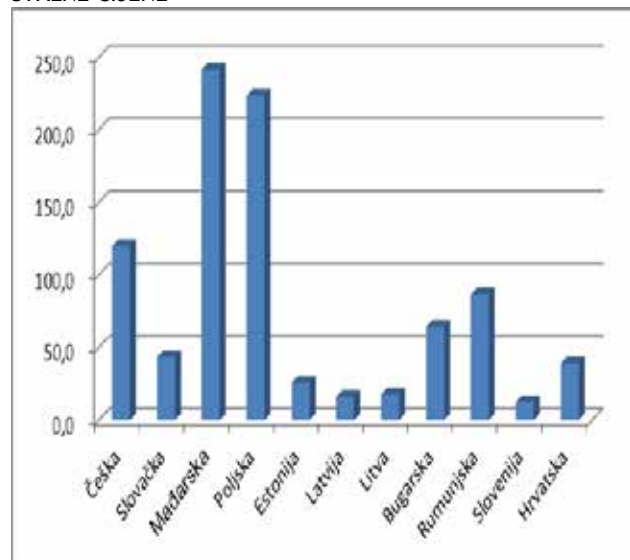
Kako je tranzicijski proces odmicao, u Poljskoj su sve više prevladavale greenfield investicije, a sve je manje bilo investicija u privatizaciju. O uspješnosti Poljske svjedoči podatak da su od početka tranzicije pa do 2004. godine kada je Poljska pristupila Europskoj uniji, greenfield investicije činile oko 58% ukupnih stranih investicija (Kornecki, 2006).

Kod Slovačke treba napomenuti da izravne strane investicije, osobito greenfield investicije, značajnije počinju rasti tek s promjenom politike koju je provodio tadašnji slovački premijer Mečiar te s provođenjem institucionalne reforme koja je potom uslijedila.

Estonija, Latvija i Litva nisu privukle značajne iznose FDI, ali utjecaj i takve razine FDI-a na njihove stope rasta bio je pozitivan. To se može objasniti činjenicom da se radi o malim i otvorenim ekonomijama, čija je gospodarska struktura manje kompleksna i diverzificirana (Bačić, Račić i Šonje, 2004).

Slovenija također nije privukla značajne izravne strane investicije, ali slovenski je proces privatizacije bio takav da je destimulirao dotok stranog kapitala. Slovenija je bila jedina od tranzicijska zemlja koja nije podupirala strane investicije kako bi modernizirala svoje gospodarstvo, financirala proračunski deficit ili kako bi prikupila sredstva za vraćanje inozemnih dugova. Slovenski model privatizacije preferirao je domaće kupce, postavljajući znatna netransparentna ograničenja ulasku inozemnih investitora (Družić, 2003:145).

GRAFIKON 2: KUMULATIVNI NETO PRILJEV FDI PO ZEMLJAMA OD 1990. DO 2013., U MILIJARDAMA US\$, STALNE CIJENE

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>, (2.7.2014), izračunala i obradila autorica

Usporeni tranzicijski proces upotpunjen s rizičnom institucionalnom okolinom bio je duže vrijeme glavna prepreka privlačenju stranih investicija u Rumunjsku i Bugarsku, usprkos relativno niskim troškovima radne snage. Te su

zemlje bile neuspješne u privlačenju izravnih stranih investicija gotovo do 2002. godine. Proces proširenja EU na Rumunjsku i Bugarsku te institucionalne promjene povezane s pridruživanjem dovele su do značajnog interesa stranih poduzeća za investiranje u te dvije zemlje (Carstensen i Toubal, 2004).

Situacija je donekle specifična u Mađarskoj koja je privlačna stranim investitorima, ali koja je i sama vrlo brzo postala značajna investitorska zemlja. Naime, od samog početka tranzicije, Mađarska je temeljila svoju strategiju gospodarskog razvoja i reintegracije u svjetsko gospodarstvo na privlačenju stranih investicija. Osim privatizacijskih preuzimanja, u Mađarskoj je bio vrlo visoki udio greenfield investicija. Zaštita i sigurnost privatnog vlasništva, zakonodavni okvir i dosljedno provođenje zakona, sigurnost ugovora, snižavanje transakcijskih troškova te općeniti razvoj institucija od najranijeg je početka tranzicije u Mađarskoj bio prioritet.

Tranzicijske države koje su izostavljene iz procesa pridruživanja općenito su bile manje privlačne stranim investitorima. Naime, proces pridruživanja usko je vezan uz uspješnost tranzicijskog procesa, što je s druge strane u izravnoj vezi s razvojem institucionalnog okvira. To je dovelo do koncentracije stranih investicija u uspješnijim tranzicijskim zemljama i do porasta nejednakosti među bivšim socijalističkim zemljama. (Bogdan, 2009).

6. ZAKLJUČAK

Nakon dva desetljeća tranzicije, neke su tranzicijske zemlje postale pogodno okruženje za poslovanje i privukle su domaće i strane investitore dok se u nekima poslovanje još uvijek u većoj ili manjoj mjeri odvija po principu poznanstava, uz prisutnu korupciju i traženje renti te uz visoke transakcijske troškove. Tamo gdje političke elite nisu imale dovoljno snažan poticaj da se odreknu svoje moći, princip traženja renti usporio je tranziciju i ekonomski rast i razvoj.

Bivše su se socijalističke zemlje željele pridružiti europskim integracijama, a za to su trebale prilagoditi svoje zakonodavstvo i formalni institucionalni okvir. Tranzicija je s druge strane dovela do početnog ekonomskog šoka i do recesije koja je uzrokovala zamjetne ekonomske probleme zbog čega je podrška javnosti padala pa je proces konvergencije bio otežan. Članstvo u Europskoj uniji zahtijeva ispunjenje serije političkih, pravnih i ekonomskih kriterija, a problem nastaje kada formalno ispunjavanje uvjeta dovede do suštinskih problema. Proces pridruživanja Republike Hrvatske također su obilježili naponi prema institucionalnoj konvergenciji, ali taj proces još nije u potpunosti dovršen. Republika Hrvatska mora paziti da se u procesu prema institucionalnoj konvergenciji ne bi zaboravilo pitanje realne konvergencije. Institucionalna konvergencija ne smije biti cilj sam za sebe, nego ona mora biti sredstvo postizanja boljih uvjeta poslovanja i u konačnici boljeg ekonomskog i društvenog rasta Hrvatske.

Dinamika institucionalnog razvoja imala je utjecaj na ukupni rast i razvoj tranzicijskih zemalja. Treba

međutim reći da ono što vrijedi u Europskoj uniji, a vrijedilo je i za Češku, Mađarsku, Poljsku ili Sloveniju, ne mora nužno vrijediti za Hrvatsku ili za neku drugu tranzicijsku zemlju. To proizlazi iz različitosti zemalja, različitog stupnja razvoja i različite početne institucionalne razine, osobito u pogledu neformalnih institucija. Svaka bi zemlja, pa tako i Hrvatska trebala tražiti svoj put institucionalnog i ekonomskog razvoja, primjenjujući kod sebe ono što će sigurno imati pozitivan učinak, primjerice kontrolu korupcije, provedbu ugovora ili vladavinu prava, uz istovremeno dobro i pažljivo promišljanje oko usvajanja i primjene tuđih standarda.

Razvoj institucija bio je determiniran političkim i gospodarskim reformama na koje su utjecali početni uvjeti, politička promjena i u skladu s njom odabrani različiti tranzicijski putovi te prisutnost regionalnih napetosti. Loši početni uvjeti djelovali su obeshrabrujuće na političke i ekonomske promjene, ali njihov negativan utjecaj na učinkovitost reformi imao je tendenciju opadanja nakon što su one jednom istinski bile pokrenute. Utjecaj početnih uvjeta smanjuje se s napretkom tranzicijskih procesa. Troškovi koji su se pojavili kao posljedica odbijanja reformi ogledali su se u gospodarskom padu odnosno u negativnim ili niskim stopama gospodarskog rasta. Odbijanje reformi i odbijanje razvijanja pozitivnog institucionalnog okvira djelovalo je negativno na jednu od najvažnijih odrednica rasta tranzicijskih zemalja - na investicijsku klimu. Pred tranzicijskim zemljama koje se još uvijek nalaze pred razvojnim izazovima stoje iskustva rasta koja su uspješne tranzicijske ekonomije imale s institucionalnim mjerama. Proces pridruživanja Europskoj uniji može vladama pripomoći u odabiru pravoga puta. Ali bez obzira na pojedinačne uvjete i makroekonomske prilike prisutne u zemljama, institucionalna reforma i razvoj institucija pojavljuju se kao preduvjet za provedbu svake daljnje politike. Razumijevanje važnosti institucionalnog razvoja odredit će poslovno okruženje, uvjete gospodarskog rasta, pravce razvoja tranzicijskih zemalja te njihov budući položaj. Zato je razumijevanje važnosti institucionalnog razvoja od presudne važnosti za tranzicijske zemlje, za njihove performanse i za njihov daljnji ekonomski i svekoliki razvojni put.

LITERATURA

1. Bačić, K., Račić, D., Ahec-Šonje, A. (2004): Učinci izravnih stranih ulaganja na zemlje primatelje u Središnjoj i Istočnoj Europi. Privredna kretanja i ekonomska politika Vol 14 br. 100 (58-96)
2. Beck, T., Leaven, L. (2005): Institution Building and Growth in Transition Economies. <http://econpapers.repec.org/paper/wbkwbrwps/3657.htm> (24.01.2012.)
3. Bogdan, Ž. (2009): Utjecaj FDI-ja na gospodarski rast europskih tranzicijskih zemalja. Zagreb: Ekonomski fakultet,

- <http://web.efzg.hr/repec/pdf/Clanak%2009-06.pdf> (20.12.2012.)
4. Botrić, V., Škuflić, L. (2006): Main Determinants of Foreign Direct Investment in the Southeast European Countries. *Transition Studies Review* Vol 13 br. 2 (359-377)
 5. Brady, A. (2009): Foreign Direct Investment Surged 29% Worldwide in 2009. <http://www.ihs.com/products/global-insight/industry-economic-report.aspx?id=106598807>] (20.12.2012.)
 6. Budak, J., Sumpor, M. (2009): Nova institucionalna ekonomika i institucionalna konvergencija. *Ekonomski pregled* Vol 60 br. 3-4 (168-195)
 7. Carstensen, K., Toubal, F. (2004): Foreign direct investments in Central and Eastern European countries: a dynamic pannel analysis. *Journal of Comparative Economics* Vol 32 br. 3 (1-28)
 8. Dang, V. (2009): Institutional Determinants of Investment in Transition Economies. London: Brunel University, <http://www.brunel.ac.uk/9379/efwps/0933.pdf> (26.01.2012.)
 9. De Melo, M. et al. (1997): Circumstance and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies. The World Bank, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=620544 (30.01.2012)
 10. Družić, I. (2003): Tržišno restrukturiranje i privatizacija hrvatskoga gospodarstva. U: Družić, I. (ur) *Hrvatski gospodarski razvoj*. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Politička kultura
 11. Družić, G. (2007): *Ekonomska politika i poduzetništvo*. Zagreb: HIT A
 12. Gray, J. (2002): *Lažna Zora*. Zagreb: Masmmedia
 13. Hare, P., G. (2001): Trade Policy During the Transition: Lessons from the 1990s. *The World Economy*, <http://ideas.repec.org/a/bla/worlde/v24y2001i4p482-512.html> (31.01.2012.)
 14. Havrylyshyn, O., van Rooden, R. (2000): Institutions Matter in Transition, but so do Policies. *International Monetary Fund*, http://papers.ssrn.com/sol3papers.cfm?abstract_id=879570 (26.01.2012)
 15. Johnson, A. (2006): FDI inflows to the Transition Economies in Eastern Europe: Magnitude and determinants. Jönköping: The Royal Institute of technology, <http://www.infra.kth.se/cesis/documents/WP59.pdf> (20.02.2012.)
 16. Jutting, J. (2003): Institutions and Development: a critical review. WP No. 210, OECD Development Centre, <http://www.gsdr.org/go/display/document/legacyid/820> (11.02.2012.)
 17. Kolasa, M. (2005): What drives productivity growth in the new EU member states? The case of Poland. *European Central Bank*, <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp486.pdf> (30.01.2012.)
 18. Kornecki, L. (2006): The importance of FDI in the Polish economy. <http://usasbe.org/knowledge/proceedings/proceedingsDocs/USASBE2006proceedings-Kornecki%20-%20Internat.pdf> (21.02.2012.)
 19. Krkoska, L. (2001): Foreign direct investment financing of capital formation in central and eastern Europe. *EBRD*, <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0067.pdf> (30.01.2012.)
 20. Medić, Đ., Š., Marić, G. (2013): Kritika neoliberalnih mitova i njihove uloge u rješavanju krizno-recesijskog stanja u privredi. Zagreb: RIFIN (str. 5-20)
 21. North, D., C. (1997): The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem. *WIDER Annual Lectures 1*, UNU/WIDER, http://www.wider.unu.edu/publications/annual-lectures/en_GB/AL/_files/83424984784568456/default/annua-lecture-1997.pdf (22.02.2012.)
 22. North, D. C. (2003): *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*. Zagreb: Masmmedia
 23. Raiser, M. (2003): Neformalne institucije, društveni kapital i ekonomska tranzicija: odražavanje na zanemarenu dimenziju. *Univerzitet u Beogradu*, http://www.ekof.bg.ac.rs/nastava/trziste/neformalne_institucije.pdf (23.01.2012.)
 24. Stiglitz, J. (2004): *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*. Zagreb: Algoritam
 25. Stiglitz, J., E., Godoy, S. (2006): Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries: 11 Years Later. *Cambridge*, <http://homepage.univie.ac.at/evgeni.peev/GodoyGrowthInitialConditions.pdf> (26.12.2012.)
 26. *The Economic Times* 2010
 27. *The World Bank*, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?page=4> (12.02.2012.)
 28. Torok, A., Vaitos, C. (2004): Cohesion and convergence in an enlarged European Union. ftp://ftp.cordis.europa.eu/pub/citizens/docs/convergence_presentation_paper.pdf (24.01.2012.)
 29. Veselica, V. et al. (2001): *Gospodarska i socijalna zbilja Hrvatske: stanje i perspektive*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatsko društvo ekonomista
 30. Vijayaraghavan, M., Ward, W., A. (2001): Institutions and Economic Growth: Empirical Evidence from a Cross-National Analysis. Working Paper Number 001302, *Clemson S.C.: Center for Intrnational Trade, Clemson University*
 31. Williamson, O., E. (2000): *The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead*. *The journal of Economic Literature* Vol 38 br. 3 (595-613)
 32. Zakharov, V., Kušić, S. (2003): The Role of FDI in the EU Accession Process: The Case of Western Balkans. *Goethe-Universität Frankfurt am Main*, <http://www.etsg.org/ETSG2003/papers/zacharov.pdf> (24.02.2012.)
 33. <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (02.07.2014)